

A magyarországi örményekről.

Most, hogy az örmény kérdés az európai közvéleményt foglalkoztatja, alkalomszerű a magyarországi örmények ismertetése.

Nemcsak általános nézet, de történelmileg is igazolt tény, hogy e hazában szétszórva élő örmények 1672-ben jöttek át tömegesen a mostani erdélyi részekbe.

Téves azonban azt hinni, hogy a jelzett időpont előtt Magyarországon az örmények ismeretlenek lettek volna. Hiszen a magyar őstörténelmi hagyományok hű tolmácsolói, Kézai és Thuróczy krónikások egyhangúlag tanúsítják, hogy örmények már a vezérek és első magyar királyok alatt is jöttek be és telepedtek itt le.

De a magyarhoni örmény gyarmatok régisége és jelentékeny száma felől tanúskodnak az esztergomi örményekre vonatkozó királyi oklevelek is, melyeket IV. Béla és Kun László korából felhoz Fehér György a *Diplomaticus Codexben*.

De az örményekre vonatkozólag nemcsak az anyaországban, hanem az erdélyi részekben is a XV. századnál régibb keletű adatok találhatók. Egyfelől minden bizonynyal az örményekről elnevezett s manap is Erdélyben létező helynevek (mint Szászörményes, Örményszékes, Örményes stb.) másfelől egy 1573-ból származó s Csikszépviz községben látható örmény feliratú sirkő igazolja ezt. De bizonyítja ezt még Illyés András könyve, hol is az olvasható, hogy Thalmust, a középkorban nevezetes kereskedő helyet a Vöröstoronynál *örmények*, görögök és zsidók lakták s Benkő József könyve, hol is azt olvassuk, hogy 1600. okt. 25-én a Léczfalván tartott országgyűlésen görög és örmény kereskedőknek az országból való kitiltására törvény hozatott. Ha még mindezen adatokhoz hozzáveszszük azon Szalay László történetíró feljegyezte esetet, hogy II. Endre magyar király hasonnevű fiát Leo örmény király leányá-

nak jegyezte el — úgy rátérhetünk a hazai örmény viszonyoknak közelebbi ismertetésére.

A mostani örmények egy más, a fennebb említettektől külön vált s különböző időben s okokból Arméniából kiszármazott s Erdélyben megtelepedett gyarmatnak ivadékai. Az itteni örmények hitelen történelmi adatok és hagyományok egyhangú tanúságtétele szerint Áni városából származtak, mely város Nagy-Örményország Ararát tartományának Sirág nevű megyéjében feküdt. E város egy időben székvárosa is volt az örmény királyoknak. Ánit, 1239-ben Dsingiszkán mongol-tatár serege elpusztította s a mi a városból még fennmaradt, azt rommá szórta az 1319-iki földrengés. A mostani örmények ősei 1239-ben Ánitól bucsút vettek és északi Kaukáziában, s a Kazán és Asztrakán közötti vidéken telepedtek meg, hol szenvedések között 1330-ig maradtak s innen, a kútfők szerint negyvenezerre számított örmény család 1330-ban átköltözött Krimbe, hol őket a félszigetet uraló genuaiak vendégszeretettel fogadták. Minthogy azonban az itteni török-tatár dúlás miatt az örmények közül is többen elvesztek, a megmaradottaknak futásban kellett menedéket keresniök. A menekülteket Lengyelhon városai: Kameńicz, Mohilov, Lemberg, Stanislav, stb. fogadták kebelükbe. Lengyelországból aztán többen, még most sem tudni mikor és miért, átköltöztek Moldvába s itt hét várost alapítottak. Innen pedig szintén üldözve, sokan az erdélyi havasokba, onnan pedig I. Apafi Mihály fejedelem engedelmével a havasok aljában fekvő helységekre (Görgény, Petele, Batos, Felfalu, Gyergyó-Szentmiklós és Csikszépviz) vonultak. A nevezett fejedelem az örményeket a belvillongások, török és tatár dúlások által megfogyatkozott országa benépesítése és a kereskedés előmozdítása tekintetéből vendégszeretettel fogadta, kiváltságokkal és szabadalmakkal ajándékozta meg s így lehetővé tette azt, hogy megalapított városaik: Szamosujvár 1726. és Erzsébetváros 1738. a szabad kir. városok sorába emeltessenek. A fejedelemnek az örmények iránt való vendégszeretetéről legjobban tanúskodik 1684. okt. 26-án Gyulafehérvárról kelt pártfogó irata, melyben megengedi az örményeknek, hogy falvakban és akármely helyeken és minden vásáron szabad kereskedésük lehessen s őket személyükben vagy javaikban megháborítani vagy megkárosítani senki se merészelje. Ezért az örmények száz-száz kordoványt tar-

tozzanak készíteni, melyhez a görgényi udvarbíró növényfestéket csináljon. — II. Apafi Mihály sem feledkezik meg az örményekről, mert 1699-ben kiadott kiváltságlevelében kimondja, hogy az örmények »mindenütt saját maguk által választott bíró alatt álljanak és sem maga a fejedelem, sem tisztjei által semminemű szolgaságra nem kényszeríthetők, hanem teljes szabadsággal kereskedhetnek az egész országban« És kereskedtek is az örmények ez időben különösen szarvasmarhakkal, úgy, hogy megjelentek azokkal Augsburgban, Nürnbergben és Buccarin át egy ideig a velencei tartományokban is. Egy régi feljegyzés szerint az erdélyi örmények a múlt században évenként átlag mintegy negyvenezer darab szarvasmarhát szállítottak a külföldi piacokra, úgy, hogy kereskedésük csak ebben az egy cikkben mintegy ötödfél millió forintot, az akkori viszonyok között óriási összeget jövedelmezett az országnak. De a nagyarányú kiviteli kereskedéssel az erdélyi örmények közvetítették a behozatalt is — a napjainkig fennmaradt számos útlevél tanúsága szerint — Boroszlórról, Varsóból, Lipcséből s a külföldnek más piacairól. A főurak, elkezdve a gubernátoron s püspökön, általuk vásároltattak be a külföldön egyes cikkeket s bennük találtak egészen megbízható egyéneket egyéb pénzbeli ügyeiknek elintézésére. E tekintetben csak Kornis Zsigmond kormányzónak 1721-ből kelt „Adjon Isten minden jót Szamosujvárnak“ kezdetű levelét említjük, melyben „négy száz hét magyar forintokat“ küld a „Lipsiából hozott portékák“ árában.

De az Apafiakon kívül más uralkodók is elismerték az örmények által nagyban üzött kereskedelem fontosságát. Így III. Károly 1733-ik kiváltságleveléje azt célozza, hogy az örmény nemzetnek szabad kereskedése legyen s e végből — a kiváltságleveléje szerint — különös kiváltságokat akarunk nekik adományozni, valamint kereskedésök előmozdítása végett egész erőnkől illő segílyt fogunk nekik nyújtani. II. József 1785-iki kiváltságleveléje pedig azt célozza, hogy az «örmények az erdélyi kereskedés előmozdításában még nagyobb gondnal és törekvéssel működjenek s a kereskedés gyakorlására és gyártmányaik terjesztésére s műhelyek felállítására még inkább szorgalmaztassanak.»

A kereskedésen kívül, minthogy az örmények, az örmény helységekben kívül örökös földbirtokot nem vehettek, csak zálogban vagy

haszonbérben tartottak földeket, a papi, katonai vagy orvosi pálya lett legkeresettebb, mignem 1840-ik év elején az erdélyi országgyűlés honosítja őket, a 48-iki vívmányok pedig az örményeket is végkép egyenjogúvá tették a haza minden polgárával, bárha előzőleg az uralkodók — köztük Mária Terézia — több örménycsaládot nemesi rangra is emelt.

Itt említjük fel, hogy 1739-ben még mindig 30—40 örmény család jött be ez országba, még pedig közvetlenül Örményországból s Ujvidéken telepedett le akként, hogy midőn a törökök 1739-ben Belgrádot elfoglalták, e város lakóinak nagyrésze a katolikus németek, görögök, szerbek és *örmények* Erzerumi Jakab vezetése alatt a török zsarnokság alól menekülve a Száván és Dunán átkeltek: a szomszédos magyar földre jöttek át, Ujvidéken megtelepedtek s itt 1746-ban felépült templomukat felszentelték, mely 1849-ben leégett. Az e helyébe épült templomot 1891-ben újból megáldották s azóta a vallás révén, az itteni örmények szintén egy telepet képeznek.

Az örmények *polgári helyzetét* illetőleg még kiemeljük, hogy a feltételek, melyek mellett befogadtattak, szólottak arról is, hogy az örmények nem fognak külön nemzetnek tekintetni, hanem a magyarokhoz számíttatnak. A falvakból leginkább Besztercze, Szamosujvár, Erzsébetváros és Gyergyó-Szentmiklós városokba, innen pedig az egész országba elszéledt városi örményeknek feje kezdetben egy kebelbeli bíró volt, ki oly hatalommal bírt, mint Örményországban a nemzeti bíró, a ki azonban alá volt rendelve a székelői főbíráknak. Törvénykezésük örmény nyelven folyt s csak akkor, midőn a per magasabb forum elé került, folytatták azt latin vagy német nyelven. A városoknál szervezett tanács tizenkét személyből állott. A hivatalnokok mind örmények voltak.

Ha már most az örmények *vallását* vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az erdélyi örmények, mint az örmény nem egyesült vallás hívei jöttek e hazába *Minász* nevű püspökükkel, ki nekik már 1649-ben Moldovában is püspökük volt. Az örmények mindjárt a letelepülés első napjaiban az egyházi és világi előjárókhöz fordultak azon kérelemmel, hogy isteni tiszteletük gyakorolhatása céljából egy-két szent-helyet bocsátanának át. P. Szebelébi, erdélyi r. kath.

püspöki helynök kérésüknek — ha hitük pontos megvizsgálása után kitűnnék, hogy római katolikus vallásúak — készséggel sietett eleget tenni. Az örmények éve a vágytól, mielőbb szentegyházzal bírhatni, a vicarius előtt, eretnek (schizma) voltak eltitkolták s mint-hogy a vizsgálat alkalmával a róm. kath. vallás sajátos és főbb hitágozataival megegyező kifejezéssel éltek, a püspöki helynök által igaz katolikusoknak tartatva, használatukra két kápolnát nyertek, egyet Gyergyóban, egyet pedig Csikban. Az örmények az eretnek-ségben 1684-ig maradtak meg. Ezen évben Verzereskul Oxendius, ki kezdetben szintén örmény nem egyesült volt, de később, mint a Collegium Urbanum be Propaganda Fide római növendéke, majd hittudor, hittérítő gyanánt Erbélybe küldetett azon feladattal, hogy az örményeknek a római egyházzal való egyesülését mielőbb keresztül vigye. Verzereskul hat évi működése után 1690-ben keresztül vitte az egyesülést annyira, hogy még Minász püspök is áttért a katolikus hitre s mint ilyen halt el Erdélyben. Az egyesülés ünnepélyes ténye Lembergben ment végbe akként, hogy egy egyházi és hét világi követből álló küldöttség Cantelmus bibornok, — ki mint apostoli nunczius akkor Varsóban a lengyel király mellett volt — meghagyásából Hunánián Vártán lemergi örmény érsek, Bonesana Ferencz atya és Accersius Mária Sebestyén apostoli biztos előtt az egész erdélyi örmény egyházmegye nevében letették az egyesülés és pápai engedelmesség esküjét s ugyanezen nunciatura útján XI. Incze pápához áldást esdő levelet intéztek. Végre, hogy az egyesülés szilárdul megtartassék, kérték a szentszékét, hogy szentelje fel Verzereskul püspökké, a mi meg is történt 1691-ben, mikor is, mint felszentelt örmény-kath. püspök Erdélybe visszatért s átvette az egyházmegye kormányzását. Verzereskul 1715-ben Bécsben meghalt. Utódául dr. Stefánovits Istvánt jelölte püspökül; Mária Terézia azonban dr. Theodorovits Mihály szamosujvári főesperest nevezte ki. Minthogy azonban őt a szentszék nem erősítette meg, az erdélyi örmény-katolikusok ideiglenesen az erdélyi róm. kath. püspök fennhatósága alá kerültek s ma is ő a főpásztoruk, kinek azonban nincs meg az a joga, hogy a hazai örmény papnövendékeket felszentelje. Őket ez idő szerint is vagy a bécsi, vagy a lemergi örm.-kath. érsek szenteli fel.

A hazai örmény-katolikus szertartású egyházak önkormány-

zati szabadságát és jogegyenlőségét az 1868. évi XLIII. t. cz. 16. §-a állapította meg.

Jelenleg a hazai örmény szertartású róm. katolikusoknak öt egyházközségük van. A szamosujvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi, csikszépvízi és ujvidéki. E helyeken úgy az isteni tiszteletet, mint a többi egyházi functiókat ó-örmény nyelven végzik a plébánosok és lelkészek s hogy szertartásuk megmaradhasson, imakönyvüket ki is nyomatták Velenczében 1825-ben. Az örmény szent mise, melynek ugyanazon főrészei vannak, mint a többi katolikus egyházi miséknek, a IV. százban élt Nagy Szent Nerszesz patriarcha műve, ki azt aranszájú Szent János liturgiája szerint fordította örmény nyelvre. Különben a délutáni istenitisztelet, majd egyes szertartások kivételével (pl. az örmény lelkész a keresztség után a bérmálást is nyomban feladja a kisedednek) épen olyan az egyházi élete a hazai örm.-katolikusoknak, mint a római katolikusoknak.

A nyelv, irodalom és népelet szempontjából kiemeljük, hogy a hazai örmény nyelv épen úgy, mint a romániai és lengyelországi örmények nyelve, a nyugóti nyelvjáráshoz tartozik. E nyelvet a papságon kívül, különösen az öregebbek itt-ott még ma is beszélik. — Az irodalmat az örmény nyelvű feliratok és okiratok, majd könyvek képezik, mely utóbbiak sorában egy 1834-ben magyar örmény nyelven kiadott A B C és 1876-ban Verthanesz Jakutgián és Vásady Gyula tanárok szerkesztésében magyar nyelven megjelent gyakorlati örmény nyelvtan a legfigyelemreméltóbb. — A hazai örmény népelet a teljes beolvadás folytán annyira veszti eredeti jelentőségét, hogy csak elvétve csillámlik még egy-egy örmény jellegű jelenség. És ha pl. a hazai örmény közmondások legtöbbszörében (kárral ne árulj; vagy, malozsát vettem, kökény lett belőle; vagy, a sok elég, a kevés elfogy stb.) és adomáiban, majd néhány fennmaradt meséjében, számrendszerében, társas játékaiban, ünnepi köszöntésekben avagy az ételek egynémelyikében még ma is észlelhető az örmény eredetiség: egyéb különös jelenségeket, sajátzerű ruházódást, építkezést, életmódot stb. ma már alig találunk a hazai örményeknél. De *jellemezzük* a mostani örmények helyzetét.

A kérdésre, hogy a beolvadás daczára, ma hány örmény van az országban, azt nem lehet kimutatni. Azon oknál fogva sem, hogy a legutóbbi népszámláláskor a magukat örményeknek vallók

is «az egyéb nyelvűek» rovatába vétettek fel. Támpontúl csupán az örmény katolikusoknak (minthogy örmény keleti vallású itt nincs) 2702. számban, az 1890. népszámláláskor kimutatott rovata szolgálhatna. Eszerint a magukat örményekül bevallottak számát mintegy 2702-ben, a be nem vallottakat, de származás szerint oda tartozókat pedig több mint 7000-ben megállapítva, összesen 10 ezer főre tehetjük a magyar örmények számát.

Főfoglalkozásuk jelenleg is a kereskedelem. Mert ma sem kerül el figyelmét az örmények semmi olyan termék, amelyen gondolata szerint nyerhet valamit. Megvásárolja a székelynek deszkáját, gerendáját, léceit; a szásztól és oláhtól pedig a gyapjút és báránybőrt szedegeti össze s nagyban kereskedik azokkal. A marha, ló és juhkereskedést pedig nagy gyakorlattal űzi. A földművelésnek nem barátja; annyira, hogy még saját földét is idegennel dolgoztatja.

De e népfajnak szép észtehetség és társadalmi finom modor is sajátja. Ennek tulajdonítható főleg az, hogy a legmagasabb államhivatali, katonai, tanári, ügyvédi, mérnöki, orvosi, papi, írói és más pályákon is a hazai örmények egy más, itteni népfajhoz sem hasonlítható kedvező arányban tudnak érvényesülni. Van és volt közöttük gróf, minister, államszámászéki elnök, tábornok, érsek, egyetem tanár, színész, főrendi tag, író, képviselő, publicista, festő stb.

További jellemvonásuk a *vallásosság*, melyhez e népnek egész múltja hozzá van csatolva. Annyira, hogy a történelem őket nem is politikai, hanem vallási menekülteknek nevezi. Említettük, hogy már beköltözésükkor is mindjárt a vallási kérdést kezdték tisztázni, hogy hozzáláttak templomok építéséhez, hogy megtartották örmény szertartásukat s hogy szerkesztettek vallásos tartalmú könyveket is.

Külsejükre nézve a hazai örmények hasonlítanak keleti rokonaikhoz. Középtermetű, vállas, olajbarna arcú és koromfekete hajúak, sas-orrú és fekete szemmel, mely jellegzetes vonások miatt különösen az örmény nők szépségét dicsérik. Heves véralkatúak, a mi visszatükröződik járásukban, taglejtésükben, beszédükben s minden mozdulatukban. Általában véve azonban csendes természetűek, komolyak és kevés beszédűek. Más népektől különösen ritka alkalmazkodó ügyességük által különböztetik meg magukat. Ebből folyik,

hogy csaknem hihetetlen gyorsasággal sajátítja el azon népek nyelvét, hova sorsa juttatja. E mellett kitartó a munkásságban, takarékos s a közügyek iránt az áldozatkészségig melegen érdeklődik. Polgári és demokrata érzelmeit, szokásait akkor is megőrzi, ha magas állásba küzdötte fel magát. Családi élete mintaszerű, melyben nagy gondot fordít gyermekei nevelésére. — De az erények mellett vannak hibái is. Heves vérmérsékleténél fogva indulatos és hirtelen cselekvő. A kártya és egyéb játékszenvedély sajátja. A szerencse napjaiban elbizakodó, sőt dicsekvő, olykor pedig az élet küzdelmeiben elcsüggedő.

Még csak az örmények *hazafiaságát* említjük. Azt az igazi hazafiságot, mely nem egy tábornokot adott a hazának a 48-iki önvédelmi harcban is. Egyesült e népfaj, minden utógondolat nélkül, teljesen már a magyarral. Egyesült a legfőbb érdekekben, a hazaszeretetben. Ószinte vonzalma jelélül elvetette nemzeti viseletét, megtanulta örömmel a nyelvét s tiszta csengéssel beszéli azt. Csak azért, hogy nyelvében továbbra éljen a nemzet, mely őt kebelébe fogadta, s mely ezáltal elfeledtette vele végkép hontalanságának keserű fájalmát!

DR. GOPCSA LÁSZLÓ